

LOTTE RAKERS, adviseur bij B&T organisatieadvies, team Fenom, l.rakers@fenom.nl

STEFAN VAN DER WEIDEN, senior adviseur bij B&T organisatieadvies, team Fenom, stefan.van.der.weiden@fenom.nl

JOOST JANSSEN, senior adviseur en directeur B&T organisatieadvies, Joost.Janssen@vbent.org

Hoe maak je van burgerschapsonderwijs meer dan losse activiteiten? Door een heldere visie, concrete doelen en een planmatige aanpak ontstaat een samenhangend programma dat écht impact maakt. In dit artikel ontdek je hoe je burgerschapsonderwijs kunt vertalen van theorie naar praktijk en het een blijvende en betekenisvolle plek geeft binnen jouw school.

EEN INGEWIKKELDE EN WAARDEVOLLE PUZZEL

VORMGEVEN AAN BURGERSCHAPSONDERWIJS

Vanaf augustus 2021 gelden nieuwe wettelijke eisen voor de bevordering van burgerschap. Deze wettelijke eisen verduidelijken de burgerschapsopdracht(1) voor de scholen. Alle leerlingen in het fundamenteel onderwijs leren over de basiswaarden van de democratische rechtstaat die zijn samen te vatten tot: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Scholen houden ruimte om zelf inhoud en vorm te geven aan burgerschapsonderwijs. Dit is in lijn met de vrijheid van onderwijs(2). Er is wel een gemeenschappelijke verbindende kern verplicht voor alle scholen. Vrij vertaald legt de wet het onderwijs op dat het zich in ieder geval richt op de volgende elementen: 1. Kennis van de democratie en rechtsstaat, alsmede de grondrechten; 2. Kennis van, inzicht in de werking van, en respect voor de achterliggende abstracte drie basiswaarden; 3. Het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties; 4. Een respectvolle oefenplaats bieden waarin actief geoefend kan worden met de basiswaarden en burgerschapvaardigheden geïnternaliseerd worden. Het staat scholen vrij om bovenop de drie basiswaarden en genoemde wettelijke elementen, aanvullende waarden uit te dragen(3). Scholen bepalen zelf hoe burgerschapsonderwijs in hun curriculum past. Dit kan per leerjaar of vak verschillen. Deze vrijheid biedt kansen en leidt tegelijkertijd tot 'verlegenheid' binnen het onderwijs. Veel scholen vragen om duidelijkere kaders en goede

voorbeelden. Het vormgeven van burgerschapsonderwijs kan voelen als het leggen van een complexe puzzel: je hebt alle stukken in handen, maar zonder een helder beeld van het eindresultaat en een duidelijke aanpak is het moeilijk om alles samen te brengen.

Activiteiten zijn noodzakelijk, maar onvoldoende

Het vertalen van de wettelijke opdracht voor burgerschap naar de dagelijkse praktijk is voor veel scholen een uitdaging. We constateren in onze adviespraktijk dat veel scholen beginnen met het bedenken en in kaart brengen van activiteiten die te maken (kunnen) hebben met burgerschap, zoals Paarse Vrijdag of maatschappelijke projecten. Hoewel deze

concrete activiteiten zijn noodzakelijk en tegelijkertijd onvoldoende voor betekenisvol burgerschapsonderwijs.

Begin bij contextanalyse en visie

Het vormgeven van betekenisvol burgerschapsonderwijs heeft twee belangrijke voorwaarden:

- Goed zicht op de unieke leefwereld van leerlingen, de specifieke populatie van de school en actuele maatschappelijke thema's (regiospecifiek).
- Een (hierop gebaseerde) duidelijke visie op burgerschapsonderwijs, als basis en rode draad voor alle daarop te baseren concrete doelen en activiteiten.

Het vormgeven van burgerschapsonderwijs vraagt om maatwerk. Wat leerlingen

VEEL SCHOLEN VRAGEN OM EEN DUIDELIJKE AANPAK

initiatieven waardevol zijn, blijkt uit herstelopdrachten van de onderwijsinspectie(3) dat activiteitgericht werken vaak onvoldoende bijdraagt aan een samenhangend, herkenbaar en doelgericht beleid en een hierop gebaseerd curriculum. Scholen ervaren zelf ook dat ze moeite hebben om vanuit deze aanvliegroute het burgerschapsonderwijs op een samenhangende en effectieve manier te integreren in hun bestaande curriculum en organisatie van het onderwijs. Kortom,

moeten kennen (kennis), kunnen (vaardigheden) en willen (houding), hangt niet alleen af van de wettelijke kaders, maar ook van de leefwereld van leerlingen, de specifieke populatie en actuele maatschappelijke thema's. Scholen die succesvol zijn in het realiseren van effectief burgerschapsonderwijs, stemmen hun doelen daarom af op hun eigen unieke context. Zonder een duidelijke visie en concrete leerdoelen blijven activiteiten op zichzelf staan, waardoor hun

impact beperkt blijft. Om van losse initiatieven naar een samenhangend geheel te komen, is een duidelijke visie onmisbaar. Het vormt het kompas dat richting geeft aan alle keuzes en activiteiten binnen het burgerschapsonderwijs. Het formuleren van een burgerschapvisie biedt niet alleen houvast voor het team, maar zorgt er ook voor dat kennis, vaardigheden en houding in samenhang worden ontwikkeld. Dit is de eerste stap in het bouwen van een stevig fundament dat burgerschapsonderwijs duurzaam verankert en leerlingen voorbereidt op hun rol als actieve, betrokken burgers.

De piramide van strategische ontwikkeling

Om burgerschap een duurzame plek te geven in het curriculum en organisatie van het onderwijs, hanteren wij de piramide van strategische ontwikkeling. Deze methode, gebaseerd op de principes van backward design(5), biedt een gestructureerde aanpak waarmee scholen van ambitie naar concreet gedrag werken. De piramide bestaat uit vier fasen: Bepalen, Laden, Vertalen en Verankeren (zie afbeelding). Door deze fasen te volgen, ontstaat een stevig fundament voor een samenhangend beleid dat visie, praktijk en meetbare resultaten met elkaar verbindt. De aanpak en het beoogd resultaat hiervan doet recht aan de negen ijkpunten(6), zoals door de PO Raad geformuleerd.

BEPALEN

De eerste fase, Bepalen, richt zich op het definiëren van de visie en het vaststellen van een collectieve ambitie. Dit begint met het beantwoorden van vragen zoals: Hoe willen wij dat een leerling in groep 8 onze school verlaat? En welke kennis, vaardigheden en houding moeten zij in de loop van hun schooltijd ontwikkelen? Door het team te betrekken in dit proces, worden gedeelde doelen geformuleerd en ontstaat een breed draagvlak. Een belangrijke opbrengst van deze fase is dat helder wordt vanuit welk einddoel het curriculum ingericht kan worden, conform de principes van backward design. Elementen uit deze fase werken we verder uit onder 'Realiseer samenhang in doorgaande leerlijn'.

LADEN

In de tweede fase, Laden, wordt de visie verder uitgewerkt door teamleden elkaars perspectieven te laten verkennen. Dit versterkt niet alleen de onderlinge verbinding, maar legt ook de basis voor gedeelde principes en condities. Thema's zoals diversiteit, democratische waarden en maatschappelijke betrokkenheid worden in deze fase concreet gemaakt, zodat het team houvast heeft om de visie in de dagelijkse praktijk te integreren. Deze stap stimuleert samenwerking en geeft het team de tools om gezamenlijk verantwoordelijkheid te nemen voor de implementatie van de visie. Elementen

uit deze fase werken we verder uit onder 'Maak gebruik van wat je hebt'.

VERTALEN

De derde fase, Vertalen, draait om het omzetten van de visie naar praktijkgericht gedrag. In deze fase worden ouders, leerlingen en de lokale gemeenschap actief betrokken bij het beleid. Initiatieven zoals leerlingpanels, ouderbijeenkomsten en maatschappelijke projecten versterken de verbinding tussen school en omgeving. Sociale kwaliteit wordt zichtbaar gemaakt door respectvolle communicatie en gezamenlijke verantwoordelijkheid te bevorderen. Hierbij speelt de *Self-Determination Theory* van Ryan en Deci(8) een belangrijke rol. Deze theorie benadrukt dat autonomie, competentie en verbondenheid essentieel zijn voor het ontwikkelen van intrinsieke motivatie. Deze fase biedt scholen de kans om hun visie niet alleen intern te borgen, maar ook een bredere maatschappelijke impact te realiseren. Elementen uit deze fase werken we verder uit onder 'Gebruik de kracht van verbinding'.

VERANKEREN

De laatste fase, Verankeren, richt zich op het duurzaam maken van de nieuwe werkwijze. Systemen en processen worden ingericht om de voortgang te ondersteunen, waarbij het meten en versterken van sociale kwaliteit een belangrijke rol speelt. Innovatieve methoden, zoals portfolio's, formatieve evaluaties en simulaties, worden ingezet om niet alleen de ontwikkeling van leerlingen te monitoren, maar ook het beleid te verbeteren. Regelmatige reflectie- en evaluatiemomenten zorgen ervoor dat de school blijft inspelen op de veranderende behoeften van leerlingen en de samenleving. Elementen uit deze fase werken we verder uit onder 'Houd zicht op ontwikkeling'. Met de piramide van strategische ontwikkeling kunnen scholen sociale kwaliteit effectief integreren in hun burgerschapsonderwijs. Deze gestructureerde aanpak biedt een helder raamwerk waarmee scholen visie, doelen en praktijk kunnen verbinden. Zo wordt burgerschapsonderwijs niet alleen een theoretisch concept, maar een krachtig instrument voor positieve verandering en een betrokken schoolgemeenschap. ►

Realiseer samenhang in doorlopende leerlijn

Om samenhangend en doelgericht burgerschapsonderwijs te realiseren, kunnen scholen terug redeneren van de einddoelen in groep 8 naar de start in groep 1. Op deze manier ontstaat een doorlopende leerlijn, waarbij de samenhang tussen de verschillende leerjaren en leeftijdsgroepen duidelijk wordt en elke leeftijdsgroep aansluit op

Hierdoor krijgen de leerdoelen niet alleen betekenis binnen de schoolcontext, maar ook in bredere maatschappelijke zin. Tevens wordt er duidelijk in hoeverre het aanbod dekkend is.

Maak gebruik van wat je hebt

Als de visie, populatie en leerdoelen van de school helder zijn geformuleerd, is de volgende stap het bestaande onderwijsaanbod koppelen aan deze doelen. Dit

voren dat er te veel activiteiten worden uitgevoerd die hetzelfde doel dienen. Dit biedt de mogelijkheid om het programma te vereenvoudigen en ruimte te creëren voor andere prioriteiten en activiteiten die met elkaar de doelen volledig dekken.

Samengevat kan voorgaande leiden tot:

- Bestaande lessen worden aangevuld met thema's die aansluiten bij de visie en leerdoelen van de school.
- Nieuwe activiteiten worden ontwikkeld die beter inspelen op de behoeften van de leerlingenpopulatie en passen bij de (kern)doelen.
- Samenwerkingen met de omgeving worden versterkt, door bijvoorbeeld partners uit de wijk of gastsprekers bij het onderwijs te betrekken.

Een schoolleider die dit proces faciliteert, draagt bij aan een cultuur van samenwerking en reflectie. Door het team te begeleiden bij het gezamenlijk analyseren en verbeteren van het aanbod, groeit niet alleen het eigenaarschap binnen het team, maar ook de betrokkenheid bij het behalen van de gestelde doelen. Het resultaat is een curriculum waarin burgerschapsonderwijs structureel verankerd is, voldoet aan de wettelijke eisen en aansluit bij de doelen en specifieke context van de school. Toch reikt de impact van burgerschapsonderwijs verder dan de schoolmuren.

HET METEN VAN BURGERSCHAP IN DE PRAKTIJK BLIJKT EEN UITDAGING

het grotere geheel. Dit integrale toekomstbeeld vormt de basis voor het formuleren van leerdoelen en het bepalen van concreet gewenst gedrag per leerjaar.

Om deze doelen verder te concretiseren, koppel je de leerdoelen van een leerling in groep 8 aan de vijf (concept) kerndoelen(5):

- diversiteit;
- democratische waarden;
- maatschappelijke betrokkenheid;
- democratische betrokkenheid;
- maatschappelijke vraagstukken.

proces geeft inzicht in welke onderdelen al aansluiten op de schoolspecifieke doelen en welke verbeteringen mogelijk zijn. De schoolleider kan samen met het team onderzoeken welke thema's al in het curriculum worden behandeld, welke activiteiten en projecten worden georganiseerd, en hoe de school samenwerkt met de omgeving. Daarnaast wordt geanalyseerd hoe het bestaande aanbod zich verhoudt tot de gestelde leerdoelen. Deze inventarisatie geeft inzicht in hoeverre het huidige aanbod bijdraagt aan de visie en doelen van de school, en maakt eventuele hiaten of overlap zichtbaar. In de praktijk komt vaak naar

Gebruik de kracht van verbinding

Bevordering van burgerschap vereist samenwerking met anderen. Door ouders en leerlingen actief te betrekken bij het proces ontstaat een bredere verbinding tussen school, thuis en de wijk. Deze samenwerking versterkt niet alleen het draagvlak voor het beleid, maar zorgt er ook voor dat het onderwijs aansluit bij de leefwereld en ervaringen van leerlingen en hun ouders. Een eerste stap is om ouders en leerlingen vanaf het begin onderdeel te maken van het proces. Dit kan bijvoorbeeld door ouderavonden en leerlingpanels te organiseren waarin je samen bespreekt welke waarden en doelen centraal moeten staan in het burgerschapsonderwijs. Het betrekken van ouders in een klankbordgroep biedt daarnaast de mogelijkheid om specifieke inzichten te verzamelen die waardevol zijn voor het vormgeven van activiteiten en lesprogramma's.

Een andere manier om de samenwerking te versterken is door burgerschap zichtbaar te maken in de school(omgeving). Denk aan het organiseren van maatschappelijke projecten, waarin ouders en leerlingen samen bijdragen aan initiatieven die relevant zijn voor de buurt. Deze projecten maken burgerschap tastbaar en laten zien hoe de school en de omgeving elkaar kunnen versterken. Communicatie speelt een belangrijke rol bij het betrekken van ouders en leerlingen. Transparantie over het beleid en de voortgang daarvan, bijvoorbeeld via nieuwsbrieven of ouderportalen, zorgt voor vertrouwen en betrokkenheid. Het is essentieel om ouders en leerlingen te laten zien hoe hun inbreng daadwerkelijk wordt gebruikt. Dit kan door terug te koppelen welke ideeën zijn verwerkt

in het beleid en welke invloed dit heeft gehad op de lessen en activiteiten. Tot slot is het belangrijk om regelmatig samen te reflecteren en te evalueren. Plan momenten waarop ouders en leerlingen meepraten over wat goed gaat en wat verbeterd kan worden. Dit zorgt niet alleen voor waardevolle inzichten, maar versterkt ook het gevoel van mede-eigenaarschap. Maar hoe weet je of deze gezamenlijke inspanningen ook leiden tot de gewenste resultaten?

Houd zicht op ontwikkeling

Het zicht houden op ontwikkeling door het meten van de burgerschapscompetenties is een essentieel onderdeel van de wettelijke opdracht(3). Scholen worden gevraagd de voortgang in kennis, vaardigheden en houding van leerlingen te monitoren. Dit heeft niet alleen als doel om het onderwijs te verbeteren en beter af te stemmen op de leerlingen, maar ook om verantwoording af te leggen. Toch blijkt het meten van burgerschap in de praktijk een uitdaging. Sommige scholen maken gebruik van toetsen en vragenlijsten, zoals Burgerschap Meten (BSM) of SCOL (13), om inzicht te krijgen in waar leerlingen staan en hoe ze zich verhouden tot andere scholen. Andere scholen kiezen voor een meer creatieve benadering, zoals scenario's waarin leerlingen aangeven wat zij in een bepaalde situatie zouden doen, wat inzicht geeft in hun morele keuzes en gedrag.

Daarnaast bieden portfolio's een mogelijkheid om leerlingen te laten reflecteren op wat zij geleerd hebben. Deze methode vraagt echter om duidelijke afspraken over wat wordt beoordeeld en

kan tijdsintensief zijn. Een praktische en interactieve aanpak is formatieve evaluatie, waarbij leerlingen samen met de leraar hun leerdoelen bespreken en continu reflecteren op hun ontwikkeling. Innovatieve methoden, zoals games en simulaties, maken het meten van burgerschap niet alleen levendiger, maar ook aantrekkelijker voor leerlingen. Hoewel deze methoden nog volop in ontwikkeling zijn, bieden ze veelbelovende perspectieven om burgerschap op een eigentijdse manier meetbaar te maken. Kortom, het monitoren van burgerschap is een proces van ontdekken, experimenteren en verbeteren. Het vraagt om een balans tussen praktische uitvoerbaarheid en het verkrijgen van waardevolle inzichten, zodat scholen het onderwijs kunnen blijven afstemmen op de behoeften van hun leerlingen en hun maatschappelijke opdracht kunnen vervullen.

TOT SLOT

Sterk burgerschapsonderwijs vraagt om meer dan losse activiteiten of goedbedoelde projecten. Het vereist een duidelijke visie, schoolspecifieke doelen en een planmatige aanpak. Door te werken vanuit de piramide van strategische ontwikkeling worden scholen niet alleen in staat gesteld om te voldoen aan de wettelijke burgerschapsopdracht, maar deze ook duurzaam te integreren in de schoolcultuur. De sleutel ligt in samenhang; het verbinden van visie, praktijk en resultaten. Zo is burgerschapsonderwijs niet alleen een verplichting, maar wordt het een krachtig middel om leerlingen voor te bereiden op hun rol in de samenleving. Zo maken we van burgerschapsonderwijs een fundament voor positieve verandering. BSM

Noten

1.) Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2020). Wettelijke eisen burgerschapsonderwijs. Rijksoverheid. 2.) Wet primair onderwijs, artikel 8, lid 3 en 3a. 3.) Inspectie van het Onderwijs. (2021). Toezicht op burgerschapsonderwijs: Handreiking voor scholen. Inspectie van het Onderwijs. 4.) SLO (Nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling). (2021). Kader voor burgerschapsonderwijs. SLO. 5.) SLO (Nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling). (2022). Conceptkerndoelen burgerschap. SLO.

6.) PO Raad. (z.j.). IJkpunten burgerschapsonderwijs. PO-Raad. 7.) Wiggins, G. P., & McTighe, J. (2005). *Understanding by Design*. ASCD. 8.) Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78. 9.) Biesta, G. (2011). Goed onderwijs en de cultuur van het meten: Ethiek, politiek en democratie. Boom Lemma Uitgevers. 10.) Denessen, E., & Van Waas, M. (2020). *Burgerschapsvorming in het onderwijs: Van be-*

leid naar praktijk. Tijdschrift voor Onderwijs en Opvoeding, 10(2), 23-34. 11.) Dijkstra, A. B., Dronkers, J., & Hofman, R. H. (2009). *Samen leren leven: Over de bijdrage van scholen aan sociale cohesie*. Boom Lemma Uitgevers. 12.) Hattie, J. (2009). *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. Routledge. 13.) Meijer, M., & Pol, M. (2021). *Praktijkvoorbeelden burgerschapsonderwijs: Leren in verbinding*. Kennisrotonde.